

RAZVOJ I DJELOVANJE ORGANIZACIJE AFŽ-a U VINODOLU OD 1942. DO RUJNA 1943. GODINE

Početak oružanog ustanka znatan broj žena Vinodola sudjelovao je u njemu, ili pokazao spremnost da pomaže NOP.¹ U početku je u većine njih to bila želja da se pomogne najbližima, koji su se nalazili u nekom partizanskom odredu, ali i izraz patriotskih osjećaja, no, u to vrijeme, bez neke veće političke angažiranosti ili partijske organizacije. Međutim, sve je to od rukovodstva NOP-a i partijskih organizacija Vinodola zahtijevalo da poduzmu određene mjere radi razvijanja političke aktivnosti i među ženama, te da pronalazi forme njihova organiziranja, kako bi se osiguralo šire uključivanje žena u narodnooslobodilačku borbu. To je, uostalom, bilo u skladu s taktikom i strategijom obuhvaćanja cijelog naroda u NOB.

Rukovodstvu NOP-a i vinodolskim komunistima u tome su uveliko pomogle upute za rad na organiziranju žena antifašistkinja, koje je upute pred kraj 1941. godine izdao Centralni komitet KPH. Naime, CK KPH je 6. prosinca 1941. objavio Okružnicu br. 4 u kojoj je istaknuto da se, radi aktiviranja i povezivanja širokih slojeva žena, te njihova uključivanja u NOB, osniva Antifašistička fronta žena (AFŽ). Organizacija AFŽ-a trebala je obuhvatiti sve žene, svih slojeva, bez obzira na njihovu političku, nacionalnu i vjersku pripadnost.

Centralni komitet KPH u svojoj okružnici, pored konkretnih uputa za rad na okupljanju žena i osnivanju odbora AFŽ-a, utvrdio je i zadatke organizacije AFŽ-a. Osnovni zadaci organizacije bili su: organiziranje svih oblika pomoći narodnooslobodilačkim partizanskim odredima, vođenje borbe protiv terora okupatora i domaćih izdajnika, borba za ravnopravnost žena, itd.

Organiziranju žena u NOP i formiranju odbora AFŽ-a, na temelju navedene okružnice, pristupilo se temeljitije u vinodolskom kraju početkom 1942. godine. Na tome su radili istaknuti vinodolski komunisti, kao Tomo Strizić, Milan Mataija, Blaž Kalafatić, Petar Komadina i nekolicina političkih radnica, koje po nalogu Partije počinju od proljeća 1942. stizati na ovaj teren, a u radu na organiziranju žena uključuju i pojedine politički već afirmirane omladinke.

1. OSNIVANJE ODBORA I RAZVOJ ORGANIZACIJE AFŽ-a

Na inicijativu i zalaganje bibrskih komunista formiran je u prosincu 1941. godine inicijativni odbor AFŽ-a Bribira.² Odbor je formiran u selu Ugri-nima, a prve odbornice bile su Nada Antičić, Milka Skočilić Dražić, Ljerka Mance, Jožica Stanić i Zdenka Parac.³ Odbornice su imale zadatak da rade na uključivanju većeg broja žena u prikupljanju materijalne pomoći za partizanske borbe, pa su one svoj rad bile i usmjerile na održavanje sastanaka sa ženama čiji su muževi i braća bili u partizanskim jedinicama, kao i s

onim ženama i omladinkama koje su bile pouzdanije. Zahvaljujući njihovoj aktivnosti broj žena aktivista početkom 1942. u Bribiru znatno se proširuje. Od siječnja 1942. na sastanke odbora dolaze i pojedini rukovodioci NOP-a, koji pružaju podršku i pomoć odboru u radu i pomažu pri definiranju zadataka organizacije. Tako su u veljači 1942. sastanku inicijativnog odbora u selu Sv. Vid prisustvovali Blaž Kalafatić i Mladen Plovanić, gdje su pred odbor postavljeni slijedeći zadaci: da se utječe na djevojke da ne idu s talijanskim vojnicima, a one koje bi to nastavile da se bojkotiraju; da se sakupljaju svi oblici priloga, a naročito u hrani, odjeći, sanitetskom materijalu, oružju i novcu; da se održavaju sastanci sa ženama radi njihova angažiranja u NOP; da se podjele zaduženja po selima dotadašnjim aktivistkinjama.⁴

Za rad sa ženama u selima Jargovo, Sv. Mikula, Podugrinac i Kosavin bila je zadužena Milka Dražić. Za rad u selima Kričina, Podgori, Podskoči i Dragaljin zadužena je Nada Antonić, za Bribir, Poduljin i Štale Zdenka Parac, a za istočni dio Bribira Jožica Stanić.⁵ Među prvim ženama ovih sela aktivno se uključuju i rade: Anica Tus Strizić, Franka Strizić, Marija Mureta, Zora Kršul, Dragica Jurčić, Jelena Skočilić Lovrina, Jelena Skočilić Grgina, Anica Tonković, Anica Dorić, Katarina Kršul, Pavica Stipeč, Elizabeta Antonić, Marija Kleković, Anica Šimac, Marija Stanić, Jelka Dražić, Augusta Stanić, Lucija Čor, Marija Tonković, Pava Tonković, Zdenka Požarić, Mara Kalafatić, Cecilija Spoja, Margareta Tus i druge,⁶ a ubrzo u rad se uključuju i Štefa Kaliman, Genoveva Tomić, Jela Dorić i druge.

Da bi se učvrstio rad organizacije i došlo do proširivanja odbora AFŽ-a početkom svibnja 1942. prišlo se osnivanju općinskog odbora AFŽ-a za Bribir.⁷ Do osnivanja ovog odbora došlo je na inicijativu Ružice Turković kojoj je, kao članu Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, bio povjeren rad na organiziranju žena. Ona je uz pomoć Nade Antonić i Anke Skočilić Brozičević Rikice održala sastanak sa ženama bribirskih sela na mjestu zvanom Njivice iznad Bribira.⁸ Na sastanak je došlo oko dvadesetak žena, koje su prema posebnom zadatku dovele Genoveva Tomić i Dragica Jurčić. Ružica Turković, inače iskusna politička radnica koja je po nalogu Partije došla iz Zagreba toga proljeća u Primorje, jasno je ženama na sastanku obrazložila ciljeve NOB-a, potrebu i značaj razvijanja organizacije AFŽ-a te ulogu i zadatke te organizacije. Na sastanku u Njivicama izabrano je i prvo općinsko rukovodstvo AFŽ-a za Bribir u koga su ušle: Marija Kleković i Katarina Špalj iz sela Kričine; Anica Antonić Krstica iz Podgora; Marija Tonković iz Podskoča; Anica Tonković, Dragica Jurčić i Ljubica Mikić Čor iz Dragaljina; Katarina Kombol iz Gradca; Genoveve Tomić iz Kosavina; Marija Kombol iz Jargova; Cecilija Spoja iz Podugrinca; Anica Dražić i Božica Dorić iz Sv. Mikule; Margareta Pećarić Kombol iz Poduljina; Slavica Skočilić i Anica Stipeč iz Štala; Marija Mureta, Tekla Veljačić i Jelka Strizić iz Kičera; Katarina Kršul iz Ugrina; Dragica Perčić i Augušta Stanić iz Sv. Vida.⁹ Kasnije je postepeno dolazilo do izmjena sastava ovog rukovodstva. Formiranje općinskog rukovodstva AFŽ-a imalo je veliki značaj za daljnju aktivnost žena Bribira koje počinju na sebe preuzimati niz zaduženja s obzirom na to da sve veći dio muškog stanovništva odlazi u jedinice NOV i POJ ili obavlja različite zadatke na oslobođenom području Bribirske šume.

Od jeseni 1941. u gornjoledeničkim selima djelovao je aktiv žena, a aktivnost mu se ispoljavala u angažiranju žena i omladine na prikupljanju hrane, odjeće i ostale opreme za prve borce partizanskog logora na Viševici.¹⁰ U tom aktivu svojim radom isticale su se Ana Mataija, Marija Stilin, Zora Mataija Bulić i druge.

Zalaganjem partijskog rukovodstva formiran je i prvi odbor AFŽ-a za gornjoledenička sela. Odbor je formiran 22. veljače 1942. u Mataija Dragi na sastanku kome je prisustvovao veći broj žena.¹¹ Sastankom su rukovodili Milan Mataija, sekretar partijske organizacije Ledenica, Petar Komadina i Ladislav Vivoda. Oni su okupljenim ženama izložili političku situaciju u nas i svijetu, upozorili na kretanje i djelovanje okupatora, te ukazali na značaj i potrebu formiranja organizacije AFŽ-a, način rada i zadatke te organizacije. U odbor koji je tada izabran ušle su aktivnije žene iz pojedinih ledeničkih sela. Bile su to: Dragica Pemper Buvina, koja je ujedno birana za predsjednicu, Marija Mataija Plasinova, izabrana je za tajnicu, zatim: Zora Jurčić iz Jurčića; Ana Smolčić Cokova i Marija Smolčić iz Smolčića; Jelka Mataija, Kata Mataija Pavlova iz Mataije Drage, Danica Mataija Kuleničina iz Breze i Danica Mataija Bulić Gršina iz Bulića.¹² Ovaj je odbor djelovao kao općinski odbor, a nakon povratka Ane Mataije iz Drežnice, koja je u njega kooptirana i izabrana za predsjednicu, odbor je dobio i službeno naziv Općinski odbor AFŽ-a za Ledenice. Posebno značajna akcija članica Općinskog odbora bila je u uspostavljanju čvršćih veza sa ženama iz Ledenica, Povila i Klenovice, gdje su bili talijanski garnizoni. U Povilama su se svojom aktivnošću isticale Zdenka Butković, Pilipina Butković, Tonka Butković, Marija Popović, Marija Butković, Zora i Mandica Butković i druge. One su veze s općinskim odbornicima održavale izvan svojih mjesta i provodile zadatke koje su od njih dobivale. Mještani sela Povile imali su svoje posjede u Vinodolskoj dolini u predjelu zvanom Sv. Martin u Luki. Tamo su najčešće aktivistkinje održavale sastanke, pa je tamo u ljeto 1942. formiran i prvi odbor AFŽ-a Povile.¹³ Formiranju odbora prisustvovao je Tomo Strizić, Maja Šegota i Jakov Butković iz Općinskog NOO-a. U odbor su izabrane: Mandica Butković, Mica Butković, Mara Popović i Zora Butković. Članice tog odbora uspijevale su na izvanredan način organizirati prenošenje pojedinih, prijeko potrebnih, stvari na oslobođeno područje. Posebno sanitetskog materijala koji je iz Sušaka dopreman u Novi u predjel Vile Lopković, u blizini Povila, a odatle otpreman u Mataija Dragu.

Izuzetno teško bilo je raditi na području Klenovice, donji kraj Citkovići, koji je također bio opasan bodljikavom žicom i gdje je bio smješten talijanski garnizon. Od općinskih odbornica vezu s tim terenom održavale su Ana Mataija, Zora Jurčić i Jelka Mataija. One su aktivistkinjama NOP-a prenosile razne upute i direktive za rad. Od žena, tamo su za NOP radile Ana Kalanj i Marica Komadina Anić. Ana Kalanj radila je kao radnica u mlinu Ivana Ježića u Žrnovnici. Zajedno s Maricom Komadina Anić noću je prenosila brašno i ostale prikupljene živežne namirnice, sanitetski materijal i drugo, te sve odlagala u neposrednoj blizini žice, da bi ga ona opet noću prenosile do zaseoka Kalanji, odakle je dalje prebacivan na oslobođeni teritorij. Kasnije kada je formiran odbor AFŽ-a u Klenovici od tri odbornice, i rad na ovom području je bio olakšan.

S Ledenicama općinske odbornice uspostavile su vezu u srpnju 1942. i tamo se djelovalo preko povjerenica: Anom Uremović, Jelenom Vrbeta i Zo-

10m Butković.¹⁴ Ana Uremović ubrzo je kooptirana u općinski odbor AFŽ-a za Ledenice.

U Novom Vinodolskom, gdje se neposredno nakon kapitulacije Jugoslavije smjestila talijanska vojska i uspostavili ustaški organi vlasti, uvjeti za organizacioni rad žena bio je otežan. Međutim, formiranjem i razvijanjem rada partijske organizacije u Novom uspjelo se za NOP aktivirati i jedan dio žena. U partijskoj organizaciji aktivna je bila Marija Vuković Dunja koja je radila kao službenica u Državnom loznom i voćnom rasadniku. Taj rasadnik, uz pristanak upraviteljice Marije Kinkele, bio je centar djelovanja partijske organizacije. U njega je pod kraj 1941. prebačena iz Crikvenice i tehnika OK KPH za Hrvatsko primorje. Ovom tehnikom rukovodila je Marija Vuković Dunja uz pomoć Danice Telišman Dorčić, upraviteljice škole za domaćice u Novom i Marijom Kinkelom. Partijska organizacija u Novom, koja je imala stalnu vezu s partijskom organizacijom i rukovodstvom NOP-a u gornjim selima Ledenica i Zagona, organizirala je prikupljanje vojne opreme, hrane, novca, sanitetskog i ostalog materijala, te sve to zajedno sa štampom organizirano prebacivala do partizanskih boraca. U travnju 1942. Marija Vuković Dunja organizirala je u rasadniku sastanak s ženama koje su već bile uključene na izvršavanju navedenih zadataka. Tako su na sastanak, nakon policijskog sata u čaramapa preko vrtova i plotova, da ih ne bi opazila talijanska straža, došle: Ana Krišković, Marija Sokolić — Mica Pećarica, Paulina Jeraj, Paulina Mažuranić, Mara Piškulić, Ema Kabalin, Danica Telišman i Marija Kinkela.¹⁵ Od prisutnih žena formiran je tada ilegalni odbor AFŽ-a pred koga su postavljeni odmah i zadaci. U prvom redu bilo je to prenošenje pošte, hrane, odjeće i obuće, zatim, upoznavanje drugih žena sa ciljevima i zadacima NOB-a, te okupljanje žena u organizaciju AFŽ-a. Odbornice su održale još jedan sastanak u rasadniku nakon čega su se sastajale izvan grada, uglavnom na Krminu. Grad je bio ograđen bodljikavom žicom, a talijanske straže propuštale su na određenim prolazima samo one koji su imali propusnice, tako da su na sastanke u Krmin odlazile samo one aktivistkinje koje su do tih propusnica lakše dolazile. Bile su to: Marija Dorčić, Ema Kabalin, Marija Toljan, Marija Zoričić, Ana Sokolić, Marija Kargačin, Ursa Krišković, Mladenka Radetić, Paulina Mažuranić, Anđela Maričić i druge. Svoj prvi odlazak na Krmin opisala je aktivistkinja Mila Babić:

»(...) Marija Dorčić javi nam da smo pozvane na sastanak u polje izvan žice kod Krmina. Bile smo iznenađene tim pozivom, ali i uzbuđene, jer smo znale da ćemo se prvi put sastati sa partizanima i s njima razgovarati. (...) Bilo nas je 5, sve smo radile na kotaru osim jedne koja nas je vodila. Na žici, uz propusnicu i uvjeravanje da idemo u šetnju, izišle smo van. Bio je prekrasan proljetni dan. Uputile smo se prema Krminu. Drugarica koja nas je vodila rekla je da ima ugovoreni znak. Bila je tišina, malo smo čekale. Drugarica je zazviždala i dobila odgovor. Čekale smo sa nestrpljenjem gledajući jedna u drugu, čule smo šuštanje lišća i korake u neposrednoj blizini i na čistini pred nama ugledale smo prvog partizana sa kapom na tri roga. Zadivljeno smo ga pogledale i pružile ruku na pozdrav. Odmah su padala znatiželjna pitanja sa njegove, a još više s naše strane. Njegovi odgovori bili su škrti. Puno naših pitanja ostalo je bez odgovora. Mi smo ga razumjele. Odjednom nas je ostavio i rekao da pričekamo. Ponovo se grmlje širilo i k nama su prišla još tri partizana i sa njima drugarica Veda. Nakon

pozdrava sjeli smo na travu i dugo pričali. Oni su nas pitali za prilike u mjestu, za neprijateljsku vojsku i za sve ostalo što je moglo interesirati partizane. Dobile smo upute šta i kako moramo raditi. Drugarica Veda govorila nam je o radu sa ženama, da ih okupljamo i širimo krug simpatizera...«¹⁶

Početkom 1942. na masovnom sastanku žena sela Plužnice, kojim je rukovodio Josip Đerđa, formiran je prvi odbor AFŽ-a za sela Gornjih Zagona. Za predsjednicu odbora izabrana je tada Milka Tomić iz Plužnica, dok su za odbornice izabrane žene iz pojedinih sela. Tako su u odbor ušle: Mara Perićić Glavareva i Marija Perićić Jurina iz sela Valač, Marica Jovanović Bačina iz Plužnice, Mara Tomić Španova iz Tribotinja, Milka Jovanović Drljčeva iz Krasnice i Ljubica Jovanović Fabina iz Kala.¹⁷ One su bile glavni organizatori za prikupljanje materijalne pomoći za partizanske borbe u selima Gornjih Zagona. Kroz te i slične zadatke one su uključivale žene u NOP. Prikupljene predmete za NOV, donosile su žene kod Milke Tomić koja ih je zajedno s Marom Perićić i Maricom Jovanović nosila u partizanski logor u Kurin. Štampu i ostali propagandni materijal koga su tamo dobivale raznosile su po selima, čitale na sastancima i komentirale. Na ovaj teren često su dolazile iskusne političke radnice kao: Marija Vukonić Dunja, Nada Antić, Nada Brnčić i druge. Tada su se održavali masovni sastanci žena i to najčešće u Radinju.

U proljeće 1942. došlo je uz pomoć Nade Antić i Blaža Kalafatića i do osnivanja odbora AFŽ-a za gornja krmpotska sela. Odbor je osnovan u ožujku, a prve odbornice bile su: Katica Balen, Ana Pavelić i Marija Komadina. Nešto kasnije u odbor su ušle i Milka Pavličević Ikica, Mara Pavličević Josina, Jela Mikić, Tonka Butorac, Marija Filipović Zula i Kata Filipović Tomina.¹⁸ Članice toga odbora održavale su vezu s pojedinim aktivistkinjama iz donjih krmpotskih sela Smokvice, Sv. Jakov, Krmpota, Drinka i Dubrava. U Drinku je u to vrijeme uz pomoć Katice Balen radila na osnivanju odbora AFŽ-a u selima Donjih Krmpota.

U izvještaju partijske jedinice za Krmpote od 10. do 16. kolovoza 1942. navodi se da je održan sastanak i sa ženama u Ruševu gdje je pored postojeće izabrana još jedna odbornica, da je održan sastanak sa ženama i u Podmalniku, gdje je također izabrana odbornica i da organizacija AFŽ-a u Krmpotama ima 10 članova.¹⁹

Na području kotara Crikvenice, nastojanjem partijske organizacije, došlo je u svibnju 1942. do formiranja prvog odbora AFŽ-a u općini Grižane—Belgrad. Tomo Mavrić, Ivica Baretić i Ivan Mužević organizirali su sastanak na Gaju u kući Nikole Gašparovića na koji je bilo pozvano nekoliko žena. Sastanku su prisustvovala Marica Golac Šišićeva, Ursa Knez, Barica Balas, Mica Karlić Osipina, a Ana Mužević, koja je također bila pozvana, bila je spriječena te nije došla.²⁰ Tomo Mavrić izložio je ženama političku situaciju, a o potrebi, značenju i načinu djelovanja organizacije AFŽ-a govorio je Ivica Baretić. Od prisutnih žena formiran je i prvi odbor AFŽ-a, a za predsjednicu je izabrana Marica Golac. Ubrzo je uslijedio drugi sastanak, a održan je u kući Anke Mužević u selu Bašunje. Tom sastanku prisustvovali su Jurica Knez i Ivica Stipaničić. Tada je odbor proširen sa još dvije članice, Micim Barac Ujčićevom iz Kamenjaka i Jelicom Baraca iz sela Rupe. Odbornice su dobile i konkretna zaduženja.

O postignutom uspjehu i formiranju odbora AFŽ-a na području Grižana pisala je i partijska organizacija 10. svibnja 1942:

»(...) što se tiče AFŽ, pokušali smo i ovdje već imademo odbor. Već smo ih postavili pred zadatke, ne znamo kako će ići ali mislimo da neće biti velikih poteškoća. Treba i za žene što napisati, moramo popularizirati žene i Sovjetski savez ali tako primitivno da one mogu to razumjeti. Trebalo bi da dođe na sastanak jedna drugarica odozgo.«²¹

U prvoj polovini svibnja 1942. formiran je i odbor AFŽ-a u Triblju.²² Do formiranja odbora došlo je također na inicijativu članova partijske organizacije koji su i organizirali sastanak od aktivnijih i povjerljivijih žena. Na taj prvi sastanak, koga su organizirali Ivan Šverko, Ivan Stipaničić, Kuzme Juretić i Mate Brnčić sa zadatkom da ukažu ženama na potrebu njihovog organiziranog rada kroz organizaciju AFŽ-a čijem se osnivanju treba pristupiti, došle su: Elvira Matić, Dragica Hrelja Ružić, Mica Gašparović Brnčić, Anka Limpić Handžak, Mica Koščić Nevićeva, Vilma Barbarić Gašparović, Danica Brnčić, Marija Barac, Slavica Koščić.²³ Nedugo iza toga sastanka formiran je Mjesni odbor AFŽ-a za Tribalj u koga su ušle žene iz pojedinih sela: Anka Limpić Hadžak i Danica Brnčić iz Pećca; iz Driveničkog Podspalj Mica Koščić Nevićeva, iz Triblja Elvira Matić i Ruža Gašparović Šeguljina i iz Stanče Vilma Barbarić Gašparović. Za predsjednicu odbora AFŽ-a izabrana je Danica Brnčić.²⁴ Odbornice su svoje sastanke održavale na njivama zvanim Zamahin.

Iz tribaljskih sela Sušik, Bjelobrajići i Ropci, nekolicina žena uključila se u NOP već 1941. preko antifašističke organizacije koja je djelovala na gradilištu Hidroelektrane »Vinodol«. Od tih aktivistkinja formiran je 1942. i odbor AFŽ-a koji je surađivao s gradilištem. Odbor su sačinjavale Mira Budniček, Danica Ropac i Bara Vidović, koja je ujedno bial i predsjednica. Ove odbornice sastanke su održavale u Sušaku u kući Vlade Miklića Jurina.²⁵

Na osnovi ovog kratkog pregleda i izvještaja kotarskih komiteta KPH Novi i Crikvenice, organizaciono stanje AFŽ-a u Vinodolu krajem 1942. bilo je sljedeće:

Prema izvještaju KK KPH za Novi od 30. studenog 1942. postojali su odbori AFŽ-a u Novom sa 6 članica, u Bribiru sa 24 članice, u Ledenicama sa 18 članica, u Povilama, u Zagoni sa 8 članica.²⁶ U ovom izvještaju nedostaju podaci za Krmpote. Tamo je prema izvještaju Partijske jedinice Krmpote od 1. kolovoza stanje bilo sljedeće:

»Rad AFŽ do sada je slab. Postoji odbor za Krmpote, ali se sastoji od djevojaka pa je preduzeta propaganda da vođenje pokretom uzmu udate žene. Po liniji AFŽ radi jedna čl. part. org. i jedna skojevka.«²⁷

Na području crikveničkog kotara, prema izvještaju KK KPH za Crikvenicu od 20. prosinca 1942, postojali su odbori AFŽ-a u Grižanima od 5 članica, u Belgradu od 10 članica i u Triblju 2, dok se »u drugim mjestima priprema teren za sprovođenje te organizacije. Gdje su inače postavljeni do sada ti odbori pokazali su dobre rezultate (...) jedino u Belgradskom odboru AFŽ postoji jedna partijka i zastupljen je AFŽ u NOO-u, dok još ovi drugi odbori nisu povezani sa Partijom i NOO-om.«²⁸ Iako se ovdje ne navodi podatak za Selce, prema podacima što su ih u svojim sjećanjima dale sudionice NOB-a iz Selaca, odbor AFŽ-a formiran je negdje u jesen 1942.

i u tom mjestu.²⁹ Odbornice su bile Paulina Brozović, Ljuba Jelčić, Zdenka Guči učiteljica i Katarina Jelčić Mavrić.³⁰

Iznijeti podaci o broju odbora AFŽ-a ne daju pravu sliku sudjelovanja žena Vinodola u NOB. Znatan broj žena antifašistkinja koje simpatiziraju i pomažu NOP bio je i u onim mjestima Vinodola u kojima nisu osnovani odbori AFŽ-a.

Svi ti odbori AFŽ-a koji su osnivaju u toku 1942. nisu posjedovali još dovoljno organizacione čvrstine. Bilo je i izvjesnih nejasnoća, kao: da li u odbore i rad organizacije treba uključivati i djevojke, omladinke. Zatim, malo je, ili gotovo nikako, bilo žena članova Partije u odborima AFŽ-a i nedovoljna zastupljenost žena u NOO-ima. Sve je to nametalo potrebu da se stvori i osposobi rukovodeći kadar za ove organizacije.

Na okružnom partijskom savjetovanju za Hrvatsko primorje, koje je održano 23. i 24. kolovoza 1942, dosta se kritički raspravljalo o radu sa ženama.³¹ Konstatiralo se, da su žene u velikom broju angažirane u pomaганju i opskrbi NOV, ali da se malo pažnje poklanja podizanju njihove političke svijesti i primanju u partijske organizacije, te je, što se tiče budućeg rada komunista u toj oblasti, postavljen kao osnovni zadatak rad na organizacionom obuhvaćanju žena i njihovom idejno-političkom osposobljavanju.³²

Odmah nakon okružnog partijskog savjetovanja, 25. kolovoza formiran je Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Hrvatsko primorje u koje su ušle: Ružica Turković, Dina Zlatić, Mira Šegota, Milka Milenić, Nada Brnčić, Nada Antonić, Nada Tonković i Marija Vuković Dunja.³³ Članice okružnog odbora bile su raspoređene po pojedinim kotarevima sa zadatkom da politički rade sa ženama i na osnivanju seoskih i općinskih odbora. S tim zadacima na području Vinodola djelovale su Ružica Turković, Nada Brnčić, Nada Tonković, Nada Antonić i Marija Vuković Dunja.

»Teren je bio ogroman«. Piše u svom sjećanju Ružica Turković, »a sa stajao se od raštrkanih sela po kojima su stalno krstarili Talijani u kolonama. U pojedinim selima imali su sjedišta i stalno motrili na vrhove sa kojih smo se jedino mogli spuštati u sela na sastanke. (...) Mi smo se noću oprezno spuštale u sela jer su se Talijani noću vraćali u svoje baze. Tako smo održavale masovne sastanke sa ženama. A štošta je trebalo ženama objasniti. Zato smo omdah nakon održanih sastanaka, na kojima smo izabrale predsjednice AFŽ-a ugovarale jedan 'seminar' sa svim predsjednicama. Kroz čitav tjedan žene su svako jutro rano stizale u šumu, a noću se vraćale.«³⁴

Međutim, vrlo brzo postalo je jasno da se ovakav način rada s odbornicima ne može nastaviti, te je Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Hrvatsko primorje radi osposobljavanja rukovodećeg kadra organizacije AFŽ-a organizirao seminar za odbornice. Seminar je održan na oslobođenom teritoriju u Krmpotama, odnosno u selu Zabukovcu, trajao je 4 dana, a pohađalo ga je oko 36 odbornica iz kotareva Senj, Sušak, Crikvenice, Novi, jedna iz Liča i jedna iz Fužina. Seminar je održan krajem studenog i početkom prosinca 1942. godine, a s područja Vinodola na kursu su, prema podacima s kojima autor do sada raspolaže, bile: iz Ledenica Ana Smolčić Cokova, Mara Mataija Plasinova, Dragica Pemper Buvina, Jelka Mataija Šušićeva, Zora Jurčić, Dragica Mataija Gršina, Zora Komadina i Danica Mataija Kulenićina;³⁵ iz Grižana išle su Barica Balas i Mica Golac;³⁶ iz Triblja Vilma

Barbarić i Anka Bručić,³⁷ a od Bribirki Valerija Dorić Božica, Mica Kombol Dorić, Ljubica Mikić, Marija Brožičević Krstica, Nada Antičić, Nada Tonković i druge.³⁸

Seminar je vodila Ružica Turković, a u predavanjima koja je održala, dala je kratki pregled historijata radničkog pokreta, tumačenje ciljeva i zadataka NOB-a, te ulogu i zadatke organizacije AFŽ-a. Odbornice su posebno upućene u metodu rada na osamovljavanju organizacije i radu na pripremama za održavanje kotarskih konferencija. Neposredno nakon kursa osjetio se veći elan u radu na proširivanju organizacije i organiziranju žena. Tako je sredinom prosinca 1942. Inicijativni okružni odbor AFŽ-a konstatirao da je izvršeno proširivanje seoskih odbora bibrirske općine, a u crikveničkom kotaru uspostavljena veza sa 6 sela preko 9 povjerenica, te da je formiran odbor u Driveniku i uspostavljena veza sa samom Crikvenicom.³⁹

Pripreme za kotarske konferencije nisu, kako je bilo planirano, bile provedene jer u većini općina nisu bili formirani općinski odbori, te je Inicijativni odbor uvrstio u program osnovnih zadataka i »uporniye prodiranje u neobuhvaćena mjesta, rad na formiranju općinskih odbora i održavanje kratkih kurseva sa odbornicama.⁴⁰ Međutim, rad na ovim zadacima omela je ofenziva okupatora na slobodni teritorij Drežnice zbog koje su talijanske snage vršile blokadu primorskih sela. Tako je početkom 1943. oslabio rad organizacije AFŽ-a na neoslobođenom dijelu kotara Novi, a u Bribiru nakon ubojstva Nade Antičić raspao se općinski odbor.⁴¹

Talijanski fašisti uhvatili su Nadu Antičić 27. siječnja u selu Podgori gdje je, nakon održanog sastanka sa ženama sela Kosavin, došla na prenoćište svojoj babi Gušti Antičić. Okupatoru je bila poznata djelatnost ove hrabre omladinke, kao i utjecaj i ugled što ga je imala u narodu. Talijanska komanda je još proljeća 1942. raspisala ucjenu i nudila 30.000 lira onome tko ju prokaže. Izgleda da se takva osoba našla ovaj put. Nada Antičić se pokušala spasiti bijegom ali su je u tome spriječili talijanski vojnici koji su za njom otvorili vatru iz pušaka i usmrtili je.⁴²

Smrt Nade Antičić bio je veliki gubitak za organizaciju AFŽ-a. Ona je upravo bila upućena s područja krmepotskih, ledeničkih i zagonskih sela na rad sa ženama Bribira. Kod sebe je Nada imala papirić na kojem su se nalazila imena odbornica koju je okupator pronašao, tako da je došlo do provle organizacije AFŽ-a u Bribiru i tom prilikom uhapšeno su 4 odbornice.⁴³

Da bi ojačao rad organizacije AFŽ-a Inicijativni odbor AFŽ-a za Hrvatsko primorje na svom sastanku od 14. i 15. ožujka 1942. donio je zaključak da se pristupi hitno formiranju kotarskih odbora, prvo na oslobođenom teritoriju Vinodola i pristupi održavanju tečaja sa članicama koje će ući u kotarske odbore.⁴⁴ Već 20. ožujka 1943. formiran je kotarski odbor AFŽ-a za oslobođeno područje kotara Novi. U odbor su ušle po dvije odbornice iz općina Ledenice, Zagona i Krmepota.⁴⁵ U bibrirskoj općini zbog terora okupatora i čestih hapšenja pristupilo se formiranju novih ilegalnih odbora od dvije do tri odbornice. U pojedinim mjestima gdje nije bilo moguće formirati odbore išlo se na postavljanje povjerenica koje su bile direktno povezane sa novoformiranim kotarskim odborom.⁴⁶

Tako je organizaciono stanje AFŽ-a za kotar Novi u travnju 1943. bilo sljedeće: postojao je Kotarski odbor AFŽ-a za Novi od 6 članica, 3 općin-

ska odbora AFŽ-a, i to: Općinski odbor AFŽ-a za Ledenice od 12 odbornica, Općinski odbor AFŽ-a Zagone od 9 odbornica i Općinski odbor za Krmpote od 5 odbornica. Na području općine Ledenica formirano je i 6 seoskih odbora, svaki se sastojao od 3 odbornice. Žene su same birale seoske odbore, koji se sastajao svakih 8 dana, dok se općinski sastajao svakih 14 dana. Izabrane su nova predsjednica i tajnica jer su dotadašnje izabrane u kotrski odbor. Na području općine Zagon formiranje seoskih odbora bilo je u toku, dok su u općini Krmpote djelovala 3 seoska odbora, koji su obuhvatali svaki po nekoliko sela. Seoski odbori imali su po 5 odbornica.⁴⁷ Sastanke su održavale same odbornice bez pomoći političkih radnica što je ukazivalo na to da je ojačao i osposobio se kadar u toj oblasti djelovanja.

U to vrijeme u novljanskoj općini postojala su dva odbora AFŽ-a od 4 i 5 odbornica i jedna tzv. »intelektualna grupa« i radilo se na formiranju Mjesnog odbora AFŽ-a za Novi.⁴⁸ Na području općine Bribir do polovine lipnja uspjelo se formirati 5 seoskih odbora, a formiranje odbora u još 6 sela bilo je u toku.⁴⁹ U Povilama je formiran seoski odbor od 4 odbornice.⁵⁰

Na području crikveničkog kotara do jačeg razvoja organizacije AFŽ-a također je došlo u prvoj polovini 1943. godine. Od prosinca 1942. do travnja 1943. postojeći odbori su prošireni i formirani su novi. Tako su do kraja ožujka 1943. djelovali već odbori AFŽ-a u Selcima sa 4 odbornice, u Crikvenici sa 4 odbornice, u Driveniku sa 6 odbornica, u Triblju sa 8 odbornica, u Belgradu sa 7 odbornica, u Kostelju sa 7 odbornica, u Grižanima I sa 4 odbornice i Grižane II sa 7 odbornica.⁵¹

Da bi se potaknuo daljnji razvoj organizacije u travnju 1943. došlo je do formiranja Inicijativnog kotarskog odbora AFŽ-a za Crikvenicu. U kotarsko rukovodstvo ušle su: Eva Mačesić, kao predsjednica, Katica Mavrić tajnica, Marija Koščić iz Triblja, Franka Antić iz Selaca, Marija Pilaš iz Dramlja, Marica Munić iz Drivenika, Marica Golac iz Grižana, Marija Kordiš iz Crikvenice. Nešto kasnije rukovodstvo je prošireno s još dvije odbornice, Marijom Pavlić iz Jadranova i Laurom Ivančić iz Crikvenice.⁵²

Zaslugom djelovanja članica Kotarskog odbora AFŽ-a, naročito aktivnošću Kate Mavrić koja je završila partijski kurs i od ožujka 1943. bila član KK KPH za Crikvenicu, došlo je u svibnju do formiranja odbora AFŽ-a od 5 članica u Jadranovu i proširenju postojećih organizacija. Tako je u Triblju formiran 1 rajonski odbor od 5 članica i 1 seoski od 3 članice, u Belgradu 2 rajonska od 10 članica i 3 seoska od 9 članica, te u Grižanima 1 rajonski od 4 članice i 5 seoski od 15 članica.⁵³ Kotarske odbornice radile su i na organiziranju žena u Kraljevičkoj općini, koja je jedno vrijeme potpadala pod crikvenički kotar. Tamo je od ožujka 1943. djelovao jedan odbor AFŽ-a od 4 odbornice,⁵⁴ međutim, cijeli odbor je u svibnju uhapšen, pa je trebalo rad obnoviti.⁵⁵

Snažan poticaj daljnjem radu na organiziranju žena Vinodola i njihovom radu dala je I konferencija AFŽ-a za Hrvatsku, koja se održala u oslobođenom Otočcu od 11. do 13. lipnja 1943. Među delegatkinjama Hrvatskog primorja koje su išle na konferenciju bile su i aktivistkinje Vinodola, kao: Genoveva Tomić, Kata Mavrić, Milka Tomić, Nada Tonković, Marija Vuković Dunja, Ana Skočilić Rikica, išle su još Ružica Turković, Veda Zagorac i druge.⁵⁶

Između 18. i 25. srpnja 1943. održana je u Mataija Dragi prva kotarska konferencija AFŽ-a za kotar Novi.⁵⁷ »Primorka«, glasilo AFŽ-a za Hrvatsko primorje, objavila je članak kotarske odbornice za Novi Jelke Mataije o radu konferencije:

»Jednog jutra ustala sam se puna veselja i radosti, kad sam se sjetila, kako će nam biti ljepo danas, jer se održava naša kotarska konferencija.

Kad sam došla na zakazano mjesto, već je bilo puno drugarica na okupu. I mi smo otpočele radom.

Nismo same mogle vejrovati, da žene mogu tako lijepo i sigurno govoriti na skupštinama, kao što smo čule na našoj konferenciji. Sve su to većinom slabo pismene žene, ali su govorile sigurno o svojem radu i borbi. Shvatile smo, da je žena zaista postala ravna svom drugu i da je dorasla da se puškom u ruci i radom u pozadini bori protiv neprijatelja.

Bilo je krasno vidjeti te žene na okupu. Osjetile smo šta znači naša sloboda, kada su govorile drugarice s neoslobođenog teritorija o teškim uslovima, pod kojima se bore i rade. Dirnule su nas riječi naše drugarice iz Bribira, koja nam je rekla, da i ako su popaljeni, i ako ih danomice tuku Talijani iz teške artiljerije, da one neće prekinuti svoga rada, već će biti još tvrđe i još upornije se boriti za svoju slobodu. Žene našeg kotara postale su svjesne, da nas može spasiti jedino narodno-oslobodilačka borba.«⁵⁸

Nakon kotarske konferencije stanje u organizacionom pogledu uveliko se poboljšalo. Novo kotarsko rukovodstvo imalo je 18 članica i izvršni odbor od 7 članica. Do kraja kolovoza 1943. na kotaru je već djelovalo: 2 mjesna odbora AFŽ-a od 8 članica u Novom, a bilo je izgleda za formiranjem novih odbora. U Bribiru su bila 3 općinska odbora od 12 članica i 13 seoskih odbora sa 38 članica. U Povilama je djelovao mjesni odbor od 4 članice, u Bulićima općinski odbor od 12 članica i 9 seoski sa 27 članica. U Krmpotama je djelovao također općinski odbor od 6 članica i 6 seoskih odbora sa 18 članica i u Zagonu općinski odbor sa 3 članice i 3 seoska odbora od 9 članica.⁵⁹ Bez obzira na još uvijek relativno slabo organizaciono stanje, rad organizacije i žena, koje su bile uključene u gotovo sve akcije NOO-a, bio je izuzetno velik.

Na području kotara Crikvenice, gdje je rad odbora AFŽ-a bio ilegalan, brižljivo se od strane inicijativnog kotarskog rukovodstva i članica Inicijativnog okružnog odbora AFŽ-a pripremala kotarska konferencija, te su je žene očekivale s velikim interesovanjem.

Kotarska konferencija AFŽ-a za Crikvenicu održana je 5. rujna na Griškoj planini. O radu i uspjehu konferencije pisao je Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Hrvatsko primorje Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske:

»Prema uputama koje smo dobile od drugarica iz Glavnog odbora, načinile smo plan tako da se prije podne održi svečani, a popodne radni dio konferencije. Pozvani su i predstavnici vojske i organizacija. Međutim, dan prije i na sam dan konferencije bilo je strahovito nevrijeme s kišom, a pošto mi u šumi nemamo prostorija, mislili smo da se uopće neće moći održati, jer da žene neće ni doći. Delegatkinje općinskih odbora ipak su oko podne stigle, te smo na brzu ruku uredile jednu od napola porušenih planinskih kućica, postavile parole, okitile zelenilom, razvile nacionalnu zastavu sa zvijezdom koju su same donijele i u dva sata p.p. započele radnim dijelom konferencije.

Nakon političkog i organizacionog izvještaja započela je diskusija, koja je ispočetka išla teško i bojažljivo, ali su se žene uskoro raskuražile i tada su iznašane mnoge važne stvari u političkom i org. pitanju. Pitanje suradnje s NOO-ima postavile su neke od njih i drugarica iz IOO tumačila im je kako se to ima ostvariti, isto tako i suradnja s oml. organizacijama.

Iza toga predložilo je radno predsjedništvo drugarice za izvršni odbor (predhodno je još za vrijeme izb. kampanje vrešna popularizacija ovih drugarica) koje su javno izabrane, zapravo potvrđene od delegatkinja, nakon čega se pristupilo izboru članica plenuma. Izbor se vršio tajno glasanjem preko ceduljica. Izabrano je šest drugarica u plenum odbora.

Doneseni su zaključci za budući rad kotarskog odbora a ti su:

1. Reorganizirati općinske odbore (u općini Grižane—Belgrad), druge proširiti i svaki pojedini odbor zadužen je zadacima prema prilikama u općini.

2. Seoske odbore također proširiti, povezati s općinskim na jedini mogući način t.j. da najbolje seoske odbornice uđu u općinske odbore. U selima svaka odbornica da stvori svoju grupu žena (od 3—5) s kojima će se redovno jedanput tjedno sastajati i proučavati štampu.

3. U selima u kojima postoje samo povjerenice, da se u roku od mjesec dana osnuju odbori.⁶⁰

Konferenciji je prisustvovalo 19 delegatkinja i ona je, pored teških uvjeta rada i opasnosti kojima su se izložile sudionice da bi na konferenciju došle, vrlo dobro uspjela.

Do kraja rujna 1943. na području kotara Crikvenice u svim općinama postojali su općinski odbori, a većinom i seoski odbori AFŽ-a, mada u njih još nisu bile uključene sve žene.⁶¹

2. NEKI OBLICI I SADRŽAJ RADA ORGANIZACIJE AFŽ-a U VINODOLU

Pored organizacionih teškoća što su ih imale organizacije AFŽ-a Vinodola u vrijeme svoga konstituiranja, žene ovog kraja bile su uključene u mnoge akcije i zadatke NOP-a. One su bile jedan od važnih oslonaca u političkom radu NOO-a i partijskih organizacija.

Osiguranje materijalnih sredstava za potrebe boraca NOV bio je jedan od najvažnijih zadataka NOO-a, a otuda i organizacija AFŽ-a. Ovaj zadatak ostvarile su žene u najtješnjoj suradnji s NOO-ima.

Od prvih dana ustanka, nakon osnivanja prvih partizanskih odreda i partizanskih logora, žene Vinodola pristupile su prikupljanju namirnica, sanitetskog materijala, odjeće, obuće i dr., da bi kasnije organizirale takve sabirne akcije kao stalni oblik svoga rada.

U sabirnim akcijama i prikupljanju stvari za potrebe boraca nisu izostajale ni žene onih mjesta gdje su okupatorske snage imale svoja uporišta. Posebno je bilo teško iz takvih mjesta otpremiti na oslobođeni teritorij prikupljenu robu. Kretanje stanovništva strogo je kontrolirano, a opasnost je prijetila i od iznenadnog susreta s talijanskim patrolama koje su krstatile selima.

Premda su postojali ugovoreni kanali i veze kojima se prikupljeni materijal otprema u jedinice NOV, često su ga borcima u šumu i planinu prenosile omladina i žene Grižana, Ledenica i Bribira. Tako su u veljači 1942.

aktivistkinje Dragaljina Dragica Jurčić, Kata Kalafatić i Anica Tonković organizirale prebacivanje obuće partizanskim borcima. Naime, trgovac Jakov Mance javio je da će dati 10 pari cipela. Po njih su u »žicu« išle Dragica Jurčić i Marija Stipčić. Da bi sve izvele nezapaženo odlazile su u dućan u papučama, a vraćale se u cipelama. Mnogo teže bilo je prebaciti cipele do partizanskog punkta, jer su se morale provlačiti kroz okomitu vododerinu nad Dragaljinom. Pod kraj ljeta 1942. žene ovog sela su na dosjetljiv način prebacile borcima veću količinu krumpira. Kako je neprijatelj stalno kontrolirao gornju stranu, vrhove okomite vododerine, žene su se krišom isplele na vrlo nepristupačan vrh zvani Bosna, ponijele sa sobom konope i pustile ih niz strminu. One u podnožju vezale su vreće za konope, a ove s vrha su ih izvlačile i na taj način krumpir je, uz svu talijansku kontrolu, bio prebačen.

Sličnu akciju izvele su žene i omladina Grižana krajem travnja 1943. kada su u toku noći prebacili 2 vagona krumpira koji se trebao zasaditi u šumu. Krumpir se prenosio preko Lučca, u dva navrata, do veze gdje su čekali borci koji su ga preuzimali i nosili dalje do mjesta gdje ga je drugi dan omladina posadila u već pripremljenu zemlju. To jutro Talijani su uhapsili odbornice Baricu Balas i Micu Tićac. O uspjehu ove akcije pisala je i »Žena u borbi«, glasilo Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske.⁶²

Mnoge odbornice AFŽ-a organizirale su sabirne punktove za hranu i robu koja se otpremala borcima NOV. Na takvom jednom punktu, organiziranom za Tribaljska sela, radila je u selu Pećcima Danica Brnčić Gaćinova, a u Bribiru Jelena Sokolić Grgina, u čiju su kuću u lipnju 1942. iznenada upali Talijani. Ona je tih dana primila jedan paket za borca Matu Antonića kojeg je sakrila u zipku gdje je ležalo dijete. Paket Talijani nisu pronašli, ali su otkrili 50 kg soli, 300 komada cigareta i škare za rezanje žice. Naročito su škare za rezanje žice zapele okupatoru za oko, jer je toga proljeća Bribirska četa uz pomoć omladine i žena Bribira porušila telefonske veze između Bribira i Novog i Selaca i Novog.⁶³ Jelenu Sokolić Talijani su osudili na 5 godina tamnice, odveli u riječki zatvor, zatim u logore Udine i najzad u Bolzano.

Početkom 1942. dobro su funkcionirala i dva sabirna punkta u Novom Vinodolskom odakle se prikupljeni materijal prenosio u planinska sela. Na tom radu svojom požrtvovnošću naročito su se istakle Kata Mataija iz Mataije Drage, Anka Krišković Vranješkinja, Mladenka Radetić, Lucija Krišković i druge. Jedan od najjačih punktova u Novom početkom 1942. pa sve do kapitulacije Italije, za prebacivanje prikupljenog materijala i štampe, bila je kuća Pauline Jeraj Joškove. Na tom punktu pored Pauline radila je i Marija Sokolić zvana Mica Pećarica. Prikupljeni materijal donosio se u kuću Pauline Jeraj, koja se nalazila u neposrednoj blizini bodljikave žice, tu su se pravili paketi i noću, u dogovoreno vrijeme i zakazani znak, prebacivali preko žice.

Pri iznošenju stvari i štampe iz »žice« žene Novoga su se snalazile na razne načine. Marija Sokolić je na primjer, štampu i letke iznosila na konju, ispod konjske opreme. Ana Babić stavljala je materijal pod sedlo na magarcu, te bi, došavši bliže straži, potjerala magarca brže, koji bi »pobjegao« pored straže i tako prenio materijal.

Prehrana stanovništva i vojske bio je jedan od velikih problema tokom čitavog rata. Da bi se donekle ublažila nestašica hrane organizirano je u

više navrata prikupljanje soli, rakije, smokava i odjevnih predmeta što su ih žene Vinodola odnosile u krajeve gornje Hrvatske, sve do Slavonije i mijenjale za kukuruz i žito. Sol je bio glavni artikl za koji su se u tim krajevima mogle dobiti žitarice, a trebalo ga je osigurati i za potrebe NOV, stoga su žene Vinodola masovno radile na pripremanju soli, što je inače bio težak i naporan rad. Žene grižanskih sela, na primjer, odlazile su po morsku vodu 6 do 7 kilometara daleko, te ju na leđima donosile u svoja sela. Moralo se ići više puta, jer od 100 litara morske vode dobivalo se 2 do 3 kg soli. Ženama iz mjesta uz obalu poteškoću je stvarala nabava drveta potrebnog za kuhanje morske vode, po koga su morale ići izvan svojih mjesta u šumu. Kolone žena dnevno su, pogrbljene pod teretom morske vode ili drva prolazile šumskim stazama i putovima. Bribirke su po sol odlazile u Selce. Išle su u grupama, a talijanskoj straži su tvrdile da im sol treba u kućanstvu. One su morsku vodu kuhale u dvorištu Marije Lončarić Pobor u Selcima.

Žene su preko svoje organizacije prikupljale i novčane priloge za kupovinu soli, koja se otpremala partizanskim borcima. Nešto su soli dobivale i od trgovaca Nikole Antonića, Jakova Mancea i Stipe Ugrina, te odnosile na određene punktove gdje su je preuzimali borci iz partizanskog logora. Jednom je Zora Kršul Pintarica uz pomoć Jelke Skočilić i Pavice Stilin prebacila pet kvintala soli dobivene od Stipe Ugrina, prošavši kroz talijansku stražu neopaženo.

Organizacije AFŽ-a organizirale su razne načine pomoći borcima NOV, od pranja rublja do kuhanja hrane. Tako su na primjer, žene krmpotskih sela, za vrijeme dok su se nalazile jedinice NOV na položajima oko njihovih sela, kuhale hranu i nosile borcima za položaj, i to po rasporedu svaki dan drugo selo. Marija Tonković z Livadi iz Podskoča jednom je prilikom u proljeće 1942. oprala rublje za 50 boraca. Radila je noću da ne bi bila primjećena, a u pranju joj je pomagala Pavica Stipčić. U ljeto 1942. veći broj bribirskih žena bio je zaposlen na pranju i iskuhavanju partizanskog rublja.

Posebnu brigu vodile su organizacije AFŽ-a za ranjene borce i partizansku bolnicu u Drežnici i Mošunama. Organizacije AFŽ-a u Vinodolu provele su uspješnu akciju prikupljanja poklon paketa za ranjene i bolesne borce pred kraj 1942. godine. Takvih akcija bila je više, naročito je dosta sanitetskog materijala i instrumenata stizalo u bolnicu od organizacija AFŽ-a iz Vinodola. O jednoj takvoj akciji pisala je »Primorka«:

»(...) Unatoč trajnoj nestašici hrane u Primorju i velikoj siromaštini naroda, akcija je odlično uspjela. Narod se u mnogo slučajeva odrekao i onog najpotrebnijeg i poslao ranjenim borcima. Navest ćemo samo neke podatke: u mjesecu siječnju i veljači sabrale su članice AFŽ-a Hrvatskog primorja uz pomoć omladine 178 plahiti, 99 jastučnica i 75 ručnika, 238 kg razne bolničke hrane, 106 limuna, 3.850 kuna i 500 lira« itd.⁶⁴

U vrijeme neprijateljske ofenzive na Drežnicu u ožujku 1943. došlo je do evakuacije ranjenika, te je jedan dio ranjenika evakuiran preko Javornice i Stalka na primorsku stranu i smješten u Mošune. U susret ranjenicima išla je omladina i žene planinskih sela Krmpota, Ledenica i Gornjih Zagona. Oni su preuzeli ranjenike na Stalku i prebacili ih u Mošune. Žene i omladina ovih sela preuzela je na sebe i brigu o opskrbi ranjenika za sve vrijeme dok su boravili u tom kraju. U akciji prikupljanja hrane, sanitetskog materijala i ostalih potreba bile su uključene i ostale organizacije AFŽ-a

u Vinodolu. U svom izvještaju od 28. ožujka 1943. Kotarski komitet KPH za Novi izvještava OK KPH za Hrvatsko primorje o vrlo teškoj ekonomskoj situaciji na oslobođenom teritoriju kotara i konstatira da je uz sve teškoće »narod ostao vjeran i odan borbi«. O čemu svjedoči i briga koju su pokazali za ranjenike. »Omladina i žene preko svojih organizacija sakupile su i donijele veću količinu mlijeka, sira, davale su šta imaju.«⁶⁵

Žene Vinodola išle su nekoliko puta u posjetu ranjenicima u Drežnicu i nosile im darove. U partizanskoj bolnici radilo je i nekoliko Vinodolčanki. Tako je od jeseni 1942. pa do oslobođenja u bolnici radila Kata Lakić iz Bribira, njezina kćer Fanika koja je u istoj bolnici umrla 1943. od tifusa,⁶⁶ Marija Jurišić, zvana »Febra«, iz Grižana, bolničarka od 1943,⁶⁷ Katica Stanić,⁶⁸ također bolničarka od 1943. iz Bribira i Danica Katunar Šimić⁶⁹ koja 1942. odlazi iz Drivenika u partizane i od veljače 1943. radi kao bolničarka u drežničkoj bolnici.

Preko organizacije AFŽ-a žene su radile i na prikupljanju pomoći u novcu i materijalu za obitelji poginulih boraca NOR-a i one obitelji partizanskih boraca koje nisu imale sredstava za život.

Organizacije AFŽ-a svojom aktivnošću pridonosile su organiziranju rada i života u civilnim logorima gdje se smjestio dio naroda srednje i gornjoplaninskih sela Bribira, Ledenica, Zagona i Krmpota. Civilni logori ubrzo su razvili ekonomije na kojima su u svim ratarsko-stočarskim i drugim radovima sudjelovale i organizacije AFŽ-a. Bribirke su radile na sadnji i vađenju krumpira na ekonomijama u području Bribirske šume, u Kalu i Lukovu. U Zagonskom logoru, radni logor ili kako su ga zvali »ženski logor«, oko 50 omladinki i žena, bavio se obradom zemljišta, sadnjom krumpira, sakupljanjem sijena, itd. U krmpotskim selima gdje se sijalo žito za NOV žene su radile na sjetvi i žetvi. Partijska jedinica Krmpota u svom izvještaju za period od 10. do 16. kolovoza 1942. iznosi: »Ovaj tjedan radile su žene na polju, žele su žito za partizane, po dva dana svaka. Odazvalo ih se mnogo.«⁷⁰ U članku pod naslovom »Ni zrno žita ni slamka sijena okupatoru«, »Primorski vjesnik« je u srpnju 1943. pisao o radnim grupama žena:

»NO odbori u oslobođenom kraju Hrvatskog primorja svijesni svoje dužnosti i zadatka, da treba spremiti što više sijena za potrebe naroda i NOV, da ono nikada ne smije pasti u ruke okupatora i njegovim slugama, organizirali su košnju tako, da su obrazovane radne grupe, koje uz pomoć masovnih organizacija AFŽ-a i USAOH-a spremaju sijeno na sigurno mjesto. Kako je većina drugova iz tih krajeva u NOV, te iste grupe pomažu u tom poslu porodicama naših boraca...«⁷¹

U mnoge ove akcije organizacije AFŽ-a uključene su i žene s okupiranog područja.

Organizacije AFŽ-a brinule su, preko zdravstvenog odsjeka u civilnom logoru i o bolesnicima. Tako su odbornice AFŽ-a u bribirskom civilnom logoru uredile dvije barake za ambulantu, gdje su u lipnju 1943. njegovale 13 bolesnika.⁷² Snabdjevale su i brinule o dječjem domu u kome je lipnja 1943. bilo 25 djece i 6 majki.⁷³

Organizacije AFŽ-a vodile su brigu i o radu škola. Tako su odbornice Krmpota brinule o školi u Zabukovcu koja je radila u toku cijelog rata. Posebna pažnja posvećivala se i opismenjavanju samih žena, naročito u općinama Ledenice, Zagone i Krmpote. Analfabetski tečaj za žene sela Gornjih Zagona, gdje je nepismenost bila izrazitija, započeo je s radom u

proljeće 1942, a održavao se u školi u Radinjama. Tih tečajeva bilo je više, mnogi su zbog ofenzive i terora okupatora prekidani, ali su nastavljani i bili trajna obaveza organizacija AFŽ-a do kraja rata. U oslobođenom kraju Vinodola održana su 4 analfabetska tečaja u periodu ožujak — travanj 1943. sa 47 polaznica. Na analfabetskim tečajevima nije se ovladavalo samo abecedom, nego su se sticala i opća znanja, a posebno su se upoznawali ciljevi i zadaci narodnooslobodilačke borbe, dobivale informacije o događajima u zemlji i svijetu, te su ovi tečajevi imali i karakter političkog osposobljavanja. Osnovni materijal za njihov rad bila je štampa NOP-a. Analfabetske tečajeve vodile su u toku 1942. i 1943. Ružica Turković, Milka Dražić, Nada Tonković i Maja Šegota.

U smislu idealnog i političkog osposobljavanja žena značajnu ulogu vršio je i list »Primorka«, što ga je od 1. prosinca 1942. izdavao Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Hrvatsko primorje. List je štampan u tehnici OK KPH za Hrvatsko primorje koja je radila na oslobođenom području iznad Ledenica, a uređivala ga je Ružica Turković. »Primorka« je izlazila do lipnja 1945. a organizacije AFŽ-a Vinodola radile su svo vrijeme na prikupljanju papira, te su ga žene kupovale u Crikvenici i drugim mjestima, kao i ostali materijal za štampanje. Žene Vinodola pisale su i slale svoje dopise i tako surađivale u listu. Od 1943. one svečano proslavljaju međunarodni dan žena. Te godine odbornice AFŽ-a samostalno su organizirale i održale dvije uspjele priredbe u oslobođenom kraju Vinodola, jedna je bila u Radinjama, dok su se u ostalim mjestima ispisivale parole i dijelio letak »Ženama Hrvatskog primorja«.

U ovom kratkom pregledu ukazali smo samo na neke oblike rada organizacija AFŽ-a i djelovanje žena Vinodola. Međutim, njihov djelokrug rada i opseg zadataka, posebno organizacija AFŽ-a i žena na oslobođenom dijelu Vinodola, bio je daleko širi s obzirom na to da se njihov rad odvijao u najtješnjoj suradnji s NOO-ima. Organizacije AFŽ-a na okupiranom teritoriju u toku 1942. i 1943. do kapitulacije Italije, radile su uglavnom na sakupljanju i otpremanju hrane i raznog materijala potrebnog za NOV, u čemu su odbornice i pojedine aktivistkinje najaktivnije sudjelovale.

Što se tiče učešća žena u organima narodne vlasti one su na oslobođenom teritoriju bile potpuno ravnopravni članovi NOO-a. Već nakon formiranja prvih odbora 1942. pojedine aktivistkinje postale su članovi NOO-a. Tako su u NOO-u Ledenica odbornice bile Ana Smolčić Cokova, Zora Jurčić, Pava Mataija Sušićeva, Jelka Mataija i Danica Mataija Kuleničina.⁷⁴ U općinskom NOO-u Bribira bile su: Johana Stanić, Anica Jurčić i Paula Stipeč,⁷⁵ a odbornice seoskih NOO-a bile su: Slavica Skočilić u Sv. Vidu, u Podskoči Marija Tonković, u Jargovu Jelena Dražić, a u Podugrinu Cila Spoja.⁷⁶ U općinskom NOO-u Krmpota bile su tri žene, među kojima Milka Tomić inače član seoskog NOO-a Plužnice.⁷⁷ Marija Golac bila je od proljeća 1942. član rajonskog NOO-a Belgrad itd.⁷⁸

U srpnju 1943. na oslobođenom teritoriju provedeni su prvi slobodni izbori za općinske i kotarske NOO-e. Zanimanje naroda bilo je veliko, tako da je i pored žetvenih radova i opasnosti od neprijateljskog bombardiranja na izborima sudjelovalo 80% glasača. Veliki interes za izbore pokazale su žene, koje su prvi put u svojoj historiji slobodno i aktivno sudjelovale u izboru vlasti. U sve općinske i kotarske NOO izabrane su i predstavnice žena.⁷⁹

Razvitkom ustanka sve više žena, i to omladinki, odlučuje se za odlazak u partizanske jedinice. One su svojim izravnim opredjeljenjem za NOB i stupanjem u jedinice NOV utjecale da se kod ostalih žena ovog kraja brže razvija svijest i potreba uključivanja u NOP.

Već u jesen 1941. među prvim ženama odlazi Anica Strizić Tus u Bribirski partizanski logor, zatim u štab V operativne zone, a od proljeća 1942. znatan broj žena, pogotovo iz Bribira i Ledenica, stupa u jedinice NOV. U jedinicama NOV i POJ nalazile su se na raznim dužnostima. Bile su borci, bolničari, kuharice, politički komesari, a neke od njih djelovale su i kao politički radnici na terenu. Često su nastupale na skupovima žena, te svojim spontanim izlaganjima o narodnooslobodilačkoj borbi, podizale im borbeni moral.

Zbog svoje aktivnosti i rada za NOP mnoge žene Vinodola bile su uhapšene i internirane u logore u Italiju. Sve one, koje se nakon kapitulacije Italije vraćaju iz zatvora i internacije u svoja mjesta, nastavljaju s radom.

U ožujku 1942. nakon uspjele akcije bribirskih boraca, omladine i žena na pilenu telefonskih stupova između Bribira — Novog Vinodolskog i Bribira — Selaca, talijanski fašisti izvršili su hapšenje po cijelom Bribiru, naročito članova partizanskih boraca. Tada je uhapšeno 102 osobe, mahom starije osobe, žene i djeca, i odvedeni u logor u Bakar.

U listopadu 1942. talijanska zasjeda uhvatila je političku radnicu Anku Krajačić, koja je bila s još trojicom drugova upućena na teren Bribira, gdje je on atrebala da se uključi u rad sa ženama.⁸⁰ Naišavši iznenada na talijansku zasjedu Anka je skočila niz strmu hridinu. Kaput joj je zapeo za stijenju i ona se zadržala na kamenu. Pri padu slomila je ruku, a metak koji je za njom ispalio talijanski vojnik ranio ju je u nogu. Materijal koji je nosila uspjela je odbaciti, a jedno pismo je progutala. Ranjenu i izmučenu odveli su ju u kasarnu i pokušali od nje iznuditi neke podatke. Međutim, Anka je bila hrabar borac, podnijela je junački sva mučenja i zlostavljanja koja su nad njom izvršili fašisti. Ne odavši ni riječi dočekala je u zatvoru kapitulaciju Italije.

Četrnaestogodišnja Gena Jovanović iz Zagona prenosila je partizanskim borcima štampu, hranu, sanitetski materijal. Na tom zadatku uhvatili su je Talijani u jesen 1942. i odveli u internaciju. Prošla je talijanske logore od Padove do Perugije i nakon povratka iz zatvora siječnja 1944. uključila se u rad SKOJ-a.

Krajem 1942. i početkom 1943. zbog rada za NOP uhapšene su i odvedene u internaciju Mica Barac, Marija Šnajder, Ruža Gašparović, Nada Matić i Anka Šegulja iz Triblja; Marica Milić, Marija Pilaš i Ljubica Pilaš iz Sušika; Danica Košćić i Katica Pavlić iz Driveničkog Podsoplja. Hapšene su bile i Jova Košćić iz Driveničkog Podsoplja i Elvira Matić iz Triblja ali su zbog nedostatka dokaza nakon nekoliko dana puštene kućama.⁸¹

U Selcima su Talijani početkom 1943. uhapsili veći broj aktivistkinja, omladinki i žena, među kojima Paulinu Antić Brozičević, Katicu Brozičević, Mariju Brozičević Bunera, Ljubu Kršul i druge. Maltretirali su ih u zatvoru (današnjem hotelu Jadran), a neke su otpremljene u logor u Bakar i dalje u Italiju. Ruža Jelić Antić dva puta je u toku 1943. bila hapšena itd.

Ovaj put naveli smo samo manji broj žena koje su zbog aktivnog sudjelovanja u NOB-u bile zatvarane i internirane. Međutim, nije mali broj žena Vinodola koje su zbog toga strijeljane i ubijene u koncentracionim logo-

rima ili pale kao žrtve prilikom akcija i ofenziva okupatorskih snaga. Svi ti podaci, kao i cjelovitiji pregled sudjelovanja žena Vinodola u NOB, bit će moguć nakon detaljnije obrade građe čije je prikupljanje i sređivanje u toku. Također se vrše intenzivne pripreme na izdavanju brošure čija bi tematika bila vezana za aktivnost žena Vinodola u razdoblju 1941—1945. godine.

BILJEŠKE

¹ Vidi o tome: Ana Mataija, »Žene Ledenica u pripremi ustanka 1941«. Vinodolski zbornik, br. 1, Crikvenica 1977, str. 205—211; Kata Mavrić, »Sudjelovanje žena kotara Crikvenice 1941. u NOP-u«. Vinodolski zbornik, n. dj., str. 183—189.

² Mladen Plovanić, »Dogodilo se u Vinodolu 1941. godine«. Vinodolski zbornik, br. 2, Crikvenica 1981, str. 59.

³ Anketa žena koja je izvršena 1948. radi pisanja knjige »Žene Hrvatske u NOB«. Anketa se nalazi u Arhivu instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu (dalje AIHRPH), Sig. ZB — Konf. 5/436a.

⁴ Knjiga građe »Viševica u NOB 1941—1945«. Neobjavljeni rukopisi komisije za historiju općinskih komiteta SKH Novog Vinodolskog i Crikvenice, prijepis u Centru za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci (dalje CHRPR).

⁵ AIHRPH, ZB — Konf. 5/436a.

⁶ Andrija Tus, »Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu«, Zagreb 1971, str. 225.

⁷ Andrija Tus, n. dj., str. 226.

⁸ Isto.

⁹ Isto; usporedi i Davorin Ježić, »Partizanke hrabre žene«, Novi list, 27. veljače 1977, str. 7.

¹⁰ Usp. A. Mataija, »Žene Ledenica u pripremi ustanka 1941«, n. dj., str. 207.

¹¹ AIHRPH, ZB — Konf. 5/436a.

¹² A. Mataija, n. dj., str. 209. Prema izjavi Ane Balen autoru Marija Smolčić nije tada ušla u odbor.

¹³ »Viševica u NOB«, n. dj.

¹⁴ AIHRPH, ZB — Konf. 5/436.

¹⁵ Sjećanje Mile Babić, »Viševica u NOB«, n. dj.

¹⁶ Iz sjećanja prikupljenih u »Viševica u NOB«, n. dj.

¹⁷ Iz sjećanja o radu AFŽ-a Gornji Zagon prikupljenih u »Viševica u NOB«, n. dj.

¹⁸ Iz podataka prikupljenih za gornje Krmpote u »Viševica u NOB« n. dj. Katica Balen dala je drugi sastav odbora: Ana Pavelić, Katica Balen i Milka Pavličević Ikica.

¹⁹ AIHRPH, KP — 267/196.

²⁰ Sjećanje Barice Balas, Muzejska zbirka Crikvenica (dalje MZC).

²¹ AIHRPH, KP — 285/2189.

²² Mate Vidović, Stvaranje radničke klase i njena borba za oslobođenje — Tribalj, Tribalj 1981, str. 102—104.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Film Vojno istorijskog instituta iz Beograda (dalj. VII) u CHRPR, Izv. sig. 14/589.

²⁷ AIHRPH, KP — 285/2227.

²⁸ AIHRPH, KP — 267/305.

²⁹ Iz sjećanja prikupljena u MZC.

³⁰ Prema sjećanju Katarine Jeličić Mavrić, MZC.

³¹ Iz rezolucije savjetovanja. Vidi, Blaž Kalafatić, »Okružno partijsko savjetovanje za Hrvatsko primorje u kolovozu 1942. god.«, »Historija«, sv. 3, Rijeka 1980, str. 162.

³² Isto.

³³ »Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkoj borbi«, Zagreb 1955, knj. I, str. 157.

- ³⁴ Ružica Turković, »Kratko sjećanje na rad sa ženama u Hrvatskom primorju i izdavanju lista za žene »Primorka«. CHRPR, MG1/185.
- ³⁵ Prema usmenoj izjavi Ane Smolčić Balen autoru.
- ³⁶ Sjećanje Barice Balas, MZC.
- ³⁷ Isto.
- ³⁸ Na osnovu podataka iz »Viševica u NOB«, n. dj.
- ³⁹ Zaključci sa savjetovanja IOO AFŽ-a za Hrvatsko primorje od 15. XII 1942. AIHRPH, fond AFŽ — 14/1562.
- ⁴⁰ Isto.
- ⁴¹ Film VII iz Beograda u CHRPR, izv. sig. 26/431.
- ⁴² O ubistvu Nade Antičić vidi: »Pale drugarice«, »Primorka«, 3. veljače 1943, str. 13—14; »Sjećanje na pale drugarice«, »Primorka«, 5—6. travanj—svibanj 1943, str. 27; Davorin Ježić, »Bojali su se i mrtve Nade«, Novi list, 3—4. ožujak 1973, str. 6.
- ⁴³ Film VII iz Beograda u CHRPR, izv. sig. 26/431.
- ⁴⁴ »Žene Hrvatske u NOB«, n. dj., str. 251.
- ⁴⁵ Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/431.
- ⁴⁶ Isto.
- ⁴⁷ »Žene Hrvatske u NOB«, n. dj., str. 264—265.
- ⁴⁸ Izvještaj KK KPH za Novi od 19. IV 1943, Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/433.
- ⁴⁹ Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/436.
- ⁵⁰ Isto.
- ⁵¹ Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/222.
- ⁵² Prema izjavi Katice Mavrić autoru.
- ⁵³ AIHRPH, KP — 269/491.
- ⁵⁴ AIHRPH, KP — 268/414.
- ⁵⁵ Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/227.
- ⁵⁶ Prema sjećanju Milke Tomić, Kate Mavrić. MZC.
- ⁵⁷ »Primorka«, 4. kolovoz 1943.
- ⁵⁸ Jelka Mataija, »Prva kotarska konferencija AFŽ-a za kotar Novi«, »Primorka«, 9. kolovoz 1943, str. 4—5.
- ⁵⁹ CHRPR, film XXXII/80.
- ⁶⁰ Izvještaj IOO AFŽ-a za Hrvatsko primorje od 6. IX 1943. AIHRPH, AFŽ — 1/46.
- ⁶¹ Izvještaj KK KPH Crikvenica od 21. IX 1943, CHRPR, film XXXIV/201.
- ⁶² »Žena u borbi«, br. 1, 1943, str. 19.
- ⁶³ U akciji rušenja telefonskih stupova učestvovala su: Kata Stanić Brčkova, Marija Stipeč Lojenka, Božica Dorić, Mica Kombol Firerka i druge.
- ⁶⁴ »Naše žene u borbi i radu«, »Primorka«, 4. ožujak 1943, str. 28.
- ⁶⁵ Film VII u CHRPR, izv. sig. 26/431.
- ⁶⁶ Jela Jančić Starc, »Vojnopartizanska bolnica u Drežnici 1941—1944.«, Zagreb 1971, str. 123.
- ⁶⁷ Isto, str. 122.
- ⁶⁸ Isto, str. 125.
- ⁶⁹ Isto, str. 121.
- ⁷⁰ AIHRPH, KP — 267/196.
- ⁷¹ »Primorski vjesnik«, br. 67, 15. srpnja 1943.
- ⁷² »Primorka«, 6. lipanj 1943, str. 22.
- ⁷³ Petar Strčić* »Izvještaji Inicijativnog okružnog NOO za Hrvatsko primorje Izvršnom odboru ZAVNOH-a od 27. lipnja 1943«.
- ⁷⁴ Ana Mataija, »Žene Ledenica...« n. dj., str. 209.
- ⁷⁵ A. Tus, n. dj., str. 214, 215.
- ⁷⁶ Na osnovu sjećanja prikupljenih u »Viševica u NOB«, n. dj.
- ⁷⁷ »Primorka«, 9. kolovoz 1943, str. 14—15.
- ⁷⁸ Na osnovu sjećanja prikupljenih za rad AFŽ-a Grizane—Belgrad, MZC.
- ⁷⁹ »Održani su prvi slobodni izbori«, »Primorski vjesnik«, br. 69, 12. srpnja 1943.
- ⁸⁰ CHRPR, film XXXIX79; D. Ježić, »Krvnici, ni riječi neće čuti«, Novi list, 5. ožujka 1973, str. 7.
- ⁸¹ M. Vidović, n. dj., str. 104.
- * »Zapisnici sjednica okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Hrvatsko primorje 1943—1945. godine«, Rijeka 1975, str. 52.